

Szmurło, Roman

Stan badań nad Szenutem z Atriipe

Studia Teologiczne 17, 215-227

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ROMAN SZMURŁO

STAN BADAŃ NAD SZENUTEM Z ATRIPE

Treść: I. Wprowadzenie; II. Wydania pism Szenutego; III. Szenute jako źródło historyczne; IV. Szenute jako teolog; V. Zakończenie

I. WPROWADZENIE

Szenute z Atripe jest głównym chrześcijańskim autorem starożytnym, który pisał w języku koptyjskim.¹ Jego pisma stanowią cenne źródło do poznania historii Górnego Egiptu w jej powszechnym ujęciu ze szczególnym uwzględnieniem dziejów ruchu monastycznego w IV i V w., w rozwoju którego Szenute odgrywał kluczową rolę jako długoletni przełożony Białego Klasztoru w Atripe.²

II. WYDANIA PISM SZENUTEGO

Brak całościowego wydania cennej spuścizny Szenutego stanowi główny problem, który uniemożliwia opracowanie pełnej monografii jego twórczości. Trudności w powstaniu takiego komplementarnego wydania wynikają z faktu, że manuskrypty zawierające pisma Szenutego są rozproszone w wielu bibliotekach całego świata. Strony poszczególnych tekstów zostały rozdzielone i są przechowywane w różnych zbiorach.³

¹ E m m e l St.L., Shenoute's Literary Corpus, Yale University 1993, abstract.

² Por. tamże s.1 nn.

³ T i m b i e J., The state of research on the Career of Shenoute of Atripe, w: Pearson B.A., Goehring J.F., The roots of Egyptian Christianity; Studies in Antiquity and Christianity, Philadelphia 1986, ss. 258-270.

Najbardziej kompletne wydania pochodzą z początku XX wieku. Johannes Leipoldt oparł edycję pism Szenutego na zestawieniu manuskryptów z następujących kodeksów: Neapolitańskiego, Bolońskiego, Paryskiego, Wiedeńskiego, Kairskiego, Brytyjskiego, a także z Leiden.⁴

Praca jego wniosła niewątpliwy wkład w poznanie twórczości Przełożonego Białego Klasztoru, ale była niekompletna, gdyż nie miał dostępu do wszystkich kodeksów, a także nie wykorzystał w pełni tych manuskryptów, które były zawarte w wyżej wymienionych.⁵ Emile Amelineau w swoim wydaniu pism Szenutego zestawił manuskrypty, które zostały skatalogowane i zidentyfikowane przez Zoegę jako zawierające dzieła Szenutego i uzupełnił je tekstami paralelnymi i odnośnymi fragmentami z katalogów zawartych w innych zbiorach.⁶ Niestety, praca Amelineau zawiera wiele niedokładności i błędów w odniesieniu do manuskryptów, które opublikował.⁷ Współcześni dwóm przytaczanym wyżej uczonym- Guerin, Wessely i Chassinat wydali zaledwie fragmenty poszczególnych katalogów.⁸ Czasowo później uczeni dokonywali prób kompilacji już opracowanych tekstów Szenutego z jeszcze nie opublikowanymi albo zestawień treści, które już zostały wydane. Przykładowo Pierre du Bourget w "Entretiens de Chenoute sur les devoirs des juges"⁹ połączył materiał opublikowany przez Amelineau (t.1, ss.410-414) z tekstami wydanymi przez Chassinat (ss. 84-94). Du Bourget opublikował jeszcze kilka artykułów tego typu. Fragmentarycznie pisma Szenutego wydawali także: Koschorke, Shisha-Halevy, Lucchesi, Young, Pezin, Wis-

⁴ L e i p o l d t J., *Sinuthii Archimandritae Vita et Opera Omnia*, CSCO 43 i 73 1906-1913.

⁵ E m m e l St.L., tamże, s.107-406.

⁶ A m e l i n e a u E. *Oeuvres de Schennoudi*, 2 tomy Leroux, Paris 1907-1914. Amelineau wykorzystał jako dzieła Szenutego :184-203, 208, 209, 209*, 210, 210*, 211, 211*,212, 212*, 213, 213*, 213**, 233, 233*, 236-238,246, 247, 279, 300, 301, 303, 306 (z kodeksu Neapolitańskiego IT-NB) Zoega G., *Catalogus Codicum Copticorum Manu Scriptorum Qui in Museo Borgiano Velitris Adservantur*. Roma 1810. *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*. Repr. Ed. Hildesheim and New York: Georg Olms Verlag, 1973; Emmel St.L., tamże, s.1260.

⁷ E m m e l St. L., tamże, s. 1260.

⁸ G u e r i n H., *Sermons ineditis de Senouti*. Introduction. Texte. Traduction: These soutenue a l'Ecole du Louvre., *Revue egyptologique* 10(1902), ss. 148-64 ; 11(1904) ss.15-34; Chassinat E., *Le quatrieme livre des entretiens et epitres de Schenuti*, *L'Institute francais d'archeologie orientale*, Paris 1911;Wessely C., *Grechische und koptische Texte theologischen Inhalts*, SPP 9 i 18, Avenarius, Leipzig 1909-1917.

⁹ D u B o u r g e t P., *Entretiens de Chenoute sur les devoirs juges*, BIFAO 55(1956), s.85-109.

se, Timbie, Kuhn, Layton i inni.¹⁰ Tito Orlandi wykazał, że anonimowy tekst gnostycki jest w rzeczywistości dziełem Opatu z Atripe.¹¹ Emmel stwierdza, że wśród spuścizny Bezy, ucznia i następcy Szenutego, znajdują się teksty, których autorstwo należy przypisać Przełożonemu Białego Klasztoru.¹² Na szczególną uwagę w zakresie przygotowania do kolejnych wydań uzupełniających albo, być może, ostatecznego, kompletnego, tak długo oczekiwanego wydania, zasługuje obszerne opracowanie Stephena Lewisa Emmela.¹³ W tej rozprawie autor "uporządkował" wszystkie dostępne manuskrypty z pismami Szenutego w poszczególnych kodeksach, zestawivszy rękopisy, które zawierają treści o jednakowej tematyce.¹⁴ Kodeksy z dziełami Szenutego umieścił w dwóch grupach, które nazwał kanonami i mowami. Taki podział zastosował ze względu na różnicę tematyki a także odmienność słuchacza albo czytelnika.

¹⁰ Za Timbie, tamże, s.262; L e f o r t L. T., Catechese christologique de Chenoute, ZAS 80(1955), ss.40-45; D u B o u r g e t P., Diatribe de Chenoute contre le demon, BSAC 16(1961-62), ss.17-72; tenże, Entretiens de Chenoute sur les problemes de discipline ecclesiastique et de cosmologie, BIFAO 57(1958) s.99-142; Koschorke K et al., Schenute: De certamine contra diabolum, OrChr 59 (1975), ss.60-77; Shisha-Halevy A., Unpublished Shenoutiana in the British Library, Enchoria 5(1975), ss.53-108.; Lucchesi E., Deux feuillets coptes inedits de Schenoute, Museon 91(1978), ss.171-178; tenże, Localisation d'une piece manuscrite isolee dans la literature chenoutienne, ZAS 104(1979), ss.80-81; Young D.W., Coptic Manuscripts from the White Monastery: Works of Shenute, Miteilungen aus der Papyrussammlung der osterreichischen Nationalbibliothek, Neue Serie, XXII.Folge.2Bde., Verlag Bruder Hollinek, Wien 1993; Pezin M., Un texte copte de la priere attribue a Chenuti, In Coquin 1988 a, ss.63-68; Wisse F., The Naples Fragments of Shenute's "De certamine contra diabolum", OC 75 (1991), ss.123-140; Timbie J., A letter from the Abbot Shenoute to Tachom, Head of a Convent in Egypt, In Maenads, Martyrs, Matrons, Monastics, edited by Ross S. Kraemer, Fortress Press: Philadelphia 1988, s. 125-26; Kuhn K. H., Two Shenoutes Texts, w: Papyrus Erzherzog Rainer 1983, ss. 187-93, pls. 9-12; Layton B., The "missing" fragments of Shenute homily (Brit. Lib. Or. 7561 [72], [81], [83], [96]) Orientalia 52 (1983), ss.424-25; tenże, Two unpublished Shenute Fragments against Kronos: Layton, Brit. Lib., Journal of Coptic Studies 2 (1992), ss.90-91.

¹¹ O r l a n d i T., A Catechesis against Apocryphal Texts by Shenute and the Gnostic Texts of Nag Hammadi, HTR 75 (1982), ss.85-95; tenże, Shenute contra Origenistas: Testo con introduzione e traduzione, Centro Italiano Microfisches, Roma 1985.

¹² E m m e l St. L., *dz. cyt.*, s.1274-75; w; Kuhn K. H., Letters and Sermons of Besa, CSCO 157-58 (1956) Imprimerie orientaliste: Louvain.

¹³ E m m e l St. L., *dz. cyt.*

¹⁴ Tamże, ss. 793-1012.

nika, do którego Szenute kierował swoje pouczenia.¹⁵ W poszczególnych kanonach i mowach ukazał treść wchodzących w ich skład kodeksów zarówno opublikowanych, jak i tych, co należy podkreślić, które jeszcze z różnych powodów nie zostały wydane.¹⁶ Wyodrębnił także w sposób klarowny teksty nieautentyczne¹⁷, wątpliwe oraz niepewne.¹⁸ Praca Emmela wnosi niewątpliwie znaczący wkład w usystematyzowanie spuścizny literackiej Szenutego oraz daje impuls naukowcom, aby kontynuowali wysiłki zmierzające do pełnego wydania nie opublikowanych jeszcze rękopisów. Jest ona odpowiedzią na wezwanie do wzmożenia wysiłków badaczy nad wydawaniem tekstów koptyjskich, które w artykule "The Future of Studies in Coptic Biblical and Ecclesiastical Literature" skierował do naukowców Tito Orlandi.¹⁹

W ostatnich latach uczeni podnoszą następujący problem: czy wszystkie manuskrypty, które wykorzystano do wydania twórczości Przełożonego z Atripe zawierają treści autorstwa Szenutego? Emmel wykazał, iż niektóre treści wydane przez Amelineau pochodzą od kilku różnych autorów m.in., Atanazego z Antiochii, Horsiesiego, Bezy, Grzegorza z Nyssy, Bazylego, Jana Archimandryty.²⁰ Enzo Lucchesi stwierdza nieautentyczność wielu fragmentów przypisywanych powszechnie Szenutemu na podstawie ich przynależności do nowoodkrytego Koptyjskiego Korpusu Efrema, który stanowi *dossier* Greckiego Korpusu Efrema.²¹

¹⁵ U Emmela: "canons", tamże, s.793; wg. tegoż: "kanony są głównym źródłem informacji o tym, w jaki sposób funkcjonował klasztor Szenutego w życiu codziennym, a także o szczególnym związku przełożonego ze swoją instytucją", tamże, s.793; tenże: większość dzieł Szenutego zgrupowanych w kanonach daje szczegółowy pogląd na jego osobę jako mnicha, ojca klasztoru, proroka Sądu Ostatecznego dla grzeszników z jego społeczności, proroka zbawienia dla tych, którzy żalują, pokutują"(tł. wł.), tamże, s.876;u Emmela: "discourses", tamże, s.876;wg. tegoż: "mowy zawierają poza klasztorne wystąpienia Szenutego skierowane do ludzi świeckich. Przejawia się poprzez nie jako pomysłowy i zdolny kaznodzieja, czasem pełen humoru, dobrze władający zarówno językiem koptyjskim jak i greckim, dobrze znający życie poza klaszturem, zainteresowany w różności tematów zarówno teologicznych jak i problemów życia świeckiego"(tł. wł.), tamże, s.876.

¹⁶ Tamże, ss. 107-406.

¹⁷ Tamże, ss.1246-60.

¹⁸ Tamże, ss.1191-1226.

¹⁹ Orlandi T., The Future of Studies in Coptic Biblical and Ecclesiastical Literature, w: R. M. Wilson (red), The Future of Coptic Studies, E. J. Brill: Leiden 1978, ss.143-63.

²⁰ Emmel S. L. dz. cyt., ss.1260-73.

²¹ Lucchesi E., Un Corpus Ephremien en copte. Novum Auctarium au dossier copte de l'Ephrem grec, AB 116 (1988), ss.107-114.

I tak poddaje w wątpliwość autentyczność autorstwa 27 fragmentów Katalogu Zoegi, na którym swoje wydanie oparł Amelineau, gdyż występują one w zbiorze Assemaniego oraz Clavis Patrum Graecorum, a więc tam, gdzie pisma Szenutego nie zostały umieszczone.²² Poddaje też w wątpliwość, jako nie "szenutiańskie", treści wydane przez Ariela Shisha-Halevy, będące dodatkiem do książki "Coptic Gramatical Categories",²³ które filolog izraelski określił jako typowe i klasyczne dla stylu Szenutego, a które w rzeczywistości należą do Koptyjskiego Kodeksu Efrema.²⁴ W tymże artykule oskarża o niekompetencję L. Depuydta, który katalogując koptyjskie manuskrypty z Pierpont Morgan Library, przypisał 12 fragmentów Szenutemu z AtriPE. W opinii Lucchesiego znajdują się one we wspomnianym Korpusie Efrema.²⁵ Zarzuca także Orlandiemu, że wydana przez niego polemika Szenutego z Orygenistami jest autorstwa Diodora Aleksandryjskiego.²⁶

Prace współczesnych badaczy, zwłaszcza E. Lucchesiego, w znacznym stopniu pomogły oczyścić Korpus Literacki Szenutego z elementów nieautentycznych a poprzez to utworować drogę pogłębionym badaniom nad znaczeniem Przełożonego Białego Klasztoru w historii Narodu i Kościoła Koptyjskiego, nad głębią jego teologicznej myśli a także nad wpływem jego piśmiennictwa na kształtowanie się języka i literatury koptyjskiej.

Piśmiennictwo Szenutego z AtriPE badacze poddają ciągłej analizie także z punktu widzenia lingwistycznego. Szczególnie wiele opracowań powstało z dziedziny badań nad gramatyką dzieł Opata Białego Klasztoru. Głównym znawcą tej problematyki jest filolog izraelski Ariel Shisha-Halevy. Po napisaniu rozprawy doktorskiej na temat zdań okolicznikowych w pismach Szenutego wydał wiele różnych publikacji z dzie-

²² Cyt. za L u c c h e s i E.: "pas moins de 27 feuillets: cf. G. Zoega, Catalogus codicum Coptorum qui Velitris asservantur, Romae, 1810, p. 608. Voir en dernier lieu Delio Vania Proverbio, Auctarium au dossier copte de l'Ephrem grec, in Orientalia, 66(1987), p. 78-85, qui identifie meritoyement avec renvois a Assemmanni et a la Clavis Patrum Graecorum la totalite des feuillets... ", tamże , przypis 4 s.108.

²³ Shisha-Halevy A., Coptic Gramatical Categories. Structural Studies in the Syntax of Shenutean Sahidic, Analecta Orientalia 53, Pontificium Institutum Biblicum, Roma 1986.

²⁴ Por. Lucchesi E., dz. cyt., przypis 3 s. 108.

²⁵ Por. tamże, przypis 1, s.107.

²⁶ Cyt. za O r l a n d i T.: "Enzo Lucchesi 1984: p. 389 n. 9 afferma invece di poter provare che << ce n'est pas, comme le croit M. Orlandi, un "treatise" ou une" catechesis against apocryphal texts by Shenute"... mais bel et bien un ecrit - memorandum antiorigeniste de Dioscore d'Alexandrie...".. Shenute contra origenistas, dz. cyt., s.11.

dziny gramatyki.²⁷ Na szczególną uwagę zasługują jednak dwie jego prace: "Coptic Gramatical Categories" oraz "Coptic Grammatical Chrestomathy".²⁸ W pierwszej z nich analizuje szczegółowo syntaksę koptyjską, ilustrując poszczególne zjawiska składniowe przykładami z tekstów autorstwa Szenutego. W drugiej natomiast, która w zamyśle autora stanowi podręcznik do nauki języka koptyjskiego, omawia stopniowo struktury gramatyczne, cytując także obficie Szenutego w celu ułatwienia zrozumienia poszczególnych zjawisk. D.W. Young badał używanie przez Szenutego czasu Present I oraz zdań warunkowych, L. Rudnitzky przeprowadził analizę struktury e z bezokolicznikiem, a du Bourget zastanawiał się nad występowaniem interpunkcji w manuskrypcie z pismami Opata z Atripec.²⁹

Niewiele natomiast prac powstało na temat stylu piśmiennictwa Szenutego. Amelineau we wstępie do wydania dzieł Szenutego zauważył, że styl Przełożonego z Atripec cechuje brak zgodności liczby, trudne aluzje, zwracanie się do siebie samego w trzeciej osobie, liczne zawilości.³⁰

Tito Orlandi zastanawiał się nad kwestią rodzajów literackich u Szenutego. Po analizie "Żywotu Szenutego" autorstwa Bezy stwierdził, że koptyjska hagiografia zbudowana jest na fundamencie literatury greckiej tego rodzaju.³¹ Filologowie również starali się odpowiedzieć na pytanie: czy w pismach Opata z Atripec znajdują się zapożyczenia z dzieł innych autorów? Lefort udowodnił istnienie fragmentów pióra Atanazego z

²⁷ Shisha-Halevy A., Apodotic EFSOTM: A hitherto unnoticed late coptic, tripartite pattern conjugation-form and its diachronic perspective, *Museon* 86(1973), ss.455-66; tenże, twetw: A Shenoutean-Coptic Idiom and a Suggestion for its Analysis, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 17 (1977), ss.33-39; tenże, Akhmimoid Features in Shenoute's Idiolect, *Museon* 89 (1976), ss. 353-66; tenże, A Shenoutean Pun and the Preservation of a Precoptic Lexemic Distinction, *JEA* 64 (1978) ss.64-141.

²⁸ Tenże, *dz. cyt.*; tenże, *Coptic Grammatical Chrestomathy: A Course for Academic and Private Study*, *Orientalia Lovaniensia Analecta*, vol. 30. Peeters Louvain 1988.

²⁹ Za Timbie J., *dz. cyt.*, ss.263; Young D. W., On Shenoute's use of Present I, *JNES* 20 (1961), ss. 115-19; tenże, Esope and the Conditional Coniugation, *JNES* 21 (1962), ss. 175-85; tenże, Unfulfilled Conditions in Shenoute's Dialect, *JAOS* 89 (1969), ss.399-407; tenże, "Precept": A Study in Coptic Terminology, *Orientalia* 38(1969), ss.505-19; Rudnitzky L., *Zum Sprachenbrauch Schenutes I-III*, *ZÄS* 81 (1956), ss.48-53 i *ZÄS* 82 (1957), ss.143-145; Du Bourget P., *Signes de punctuations dans un manuscript de l'oeuvre de Chenoute*, Orlandi & Wisse 1985, ss.13-26.

³⁰ Timbie J., tamże, s.263.

³¹ Za Timbie J., *dz. cyt.*, s.263; por. Orlandi T., *The Future of Studies...* *dz. cyt.*, ss.154-55; Besa, *Life of Schenute*, *CSCO* 42(1908)

Aleksandrii, Garitte dostrzegł konkretnie elementy "Żywotu św. Antoniego", Shisha-Halevy zauważył wpływy platońskie a Treu odnalazła treści z komedii "Żaby" greckiego pisarza Arystofanesa.³²

III. SZENUTE JAKO ŹRÓDŁO HISTORYCZNE

Opracowaniem podstawowym, które ukazuje życie Szenutego z Atripe oraz jego monastyczną działalność jest monografia powstała w początkach XX stulecia autorstwa Johannes Leiboldta.³³ Na jej podstawie można ustalić ramową chronologię życia Opata z Białego Klasztoru. Szenute wstąpił do Klasztoru około roku 370, został przełożonym Wspólnoty po śmierci swojego wuja Pdżola w 388 roku,³⁴ towarzyszył Cyrylowi Aleksandryjskiemu na Sobór Efeski w 431 roku, budowa Białego Klasztoru datowana jest na rok 440³⁵, a śmierć Szenutego Leiboldt umieszcza w roku 451.³⁶ Chronologia życia Szenutego przedstawiona przez Leiboldta pozostała nie zmieniona z wyjątkiem daty śmierci, którą K. H. Kuhn przeniósł na rok 466,³⁷ zgadzając się z opinią J. F. Bethune-Bakera.³⁸ Twierdził on, że skoro Nestoriusz zmarł po Soborze Chalcedońskim (451), a Szenute wspomina go w swoich pismach jako zmarłego, dlatego ten ostatni zmarł po roku 451.³⁹

Według Leiboldta szczególne znaczenie Szenutego jako przywódcy ruchu monastycznego w Górnym Egipcie polegało na nałożeniu ścisłej dyscypliny, na wyjątkowych wymaganiach w kwestii posłuszeństwa,

³² Za T i m b i e J., tamże, s.264; por. L e f o r t L., Athanase, Ambrose, et Schenoute, Museon 48 (1935), ss. 55-73; por. Garitte G., A propos des lettres de S. Antoine l'ermite, Museon 52 (1939) ss.11-39; S h i s h a - H a l e v y A., Shenoute and Plato, Museon 91 (1978); Treu U., Aristophanes bei Schenute, Philologus 101 (1957), ss. 325-28

³³ L e i p o l d t J., Schenute von Atripe und die Entstehung des national ägyptischen Christentums., TU vol. 25. 1., J. C.Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1903.

³⁴ Emmel twierdzi, iż Szenute nie zastąpił bezpośrednio Pdżola na stanowisku przełożonego. Bezpośrednim poprzednikiem Szenutego był Ebonh, pod rządami którego Klasztor przeżywał wielki upadek, *dz. cyt.*, s.802.

³⁵ Datacja budowy Białego Klasztoru została potwierdzona przez Badawy A., Les premiers eglises d'Egipite, w: Kirilliana, Editions du scribe egyptien :Cairo 1947, 319-80.

³⁶ T i m b i e J., tamże, s. 260; por. chronologia u Leiboldta ,tamże, s. 42-45.

³⁷ K u h n K.H., *dz. cyt.*

³⁸ B e t h u n e - B a k e r J. F., The Date of the Death of Nestorius: Schenute, Zacharias, Evagrius, JTS 9(1908) ,ss. 601-2.

³⁹ Za T i m b i e J., tamże. s.261.

którego domagał się od powierzonych sobie mnichów w sposób bezwzględny.⁴⁰ Starał się je wyegzekwować poprzez zobowiązanie mieszkających w klasztorze braci do składania przysięgi posłuszeństwa, która uważana jest za pierwowzór dzisiejszych ślubów zakonnych.⁴¹ O strukturze, organizacji, zasadach życia klasztornego dowiadujemy się analizując wypowiedzi Szenutego o charakterze normatywnym. Emmel zauważył, że najczęściej zbudowane są według schematu: "niech będą przekłęci ci, którzy...", albo "niech będą błogosławieni ci, którzy..." i umieścił je w kanonach.⁴² Biały Klasztor stał się centrum, wokół którego gromadzili się ludzie świeccy- zubożali chłopci koptyjscy, świadczący różnorakie usługi społeczności mnichów, a jednocześnie szukający wsparcia, opieki, także obrony przed wyzyskiem posiadaczy ziemskich oraz urzędników państwowych.⁴³ Ludzie, którzy zamieszkiwali okolice Klasztoru, szukali w nim schronienia w czasie najazdów pogańskich. Szenute często występował jako obrońca biedaków, których prześladowano z powodu ich wierności Chrześcijaństwu.⁴⁴ Prześladowcami byli często reprezentanci tzw. "klas wyższych", bardziej "oświeceni" i podatni na wpływy wszechobecnej wówczas kultury helenistycznej, idealnie odpowiadającej starożytnej religii Egipcjan, z którą Szenute walczył całe życie.⁴⁵ Biały Klasztor za rządów Szenutego pełnił także funkcję centrum odnowy duchowej mieszkańców okolicznych miejscowości. Przybywali tam, aby słuchać kazań Opata, który niejednokrotnie surowymi słowami wzywał do nawrócenia. Jego audytorium stanowili nie tylko najubożsi, prości chłopci koptyjscy ale również przedstawiciele władz: namiestnicy, zarządcy, oraz posiadacze ziemscy a nawet poganie.⁴⁶ Cieszył się tak wielkim autorytetem, że jego nauka stała się kryterium prawowierności a jego wskazania w dziedzinie kultu czynnikiem zobowiązującym dla

⁴⁰ Za T i m b i e J., tamże, s. 260; por. L e i p o l d t J., tamże, ss.92-158.

⁴¹ Za T i m b i e J., tamże, s.264; por. L e i p o l d t J., Sinuthii ..., CSCO 42(1908), ss. 37-42.

⁴² Por. Emmel S. L. *dz. cyt.*, s.825.

⁴³ Za T i m b i e J., tamże, s.261; por. L e i p o l d t J., tamże, ss. 159-75.

⁴⁴ Za T i m b i e J., tamże, s. 261; por. L e i p o l d t J., tamże, ss. 175-82.

⁴⁵ B a r n s J., Shenoute as a Historical Source, w: Wolski J. (Red.), In Actes du X Congres International de Papyrologues: Varsovie – Cracovie 3-9 septembre 1961, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Wrocław Warszawa Kraków 1964, ss.151-59; por. G e f f c k e n J., The Last Days of Greco-Roman Paganism, North Holland: Amsterdam 1978, s.154.

⁴⁶ H a h n J., Hoher Besuch im Weissen Kloster: Flavianus, Praeses Thebaidis bei Schenute von Atripe, ZPE 87(1991), ss. 248-52.; por. Mowy u Emmela S. L., *dz. cyt.*, ss. 308-406.

ówczesnych chrześcijan Górnego Egiptu.⁴⁷ W swoim środowisku pełnił więc rolę opiekuna, pocieszyciela, doradcy, ustawodawcy, "adwokata" spraw ludzi ubogich, wyzyskiwanych. Nikt dotychczas nie usiłował zdefiniować jego funkcji. W tej kwestii, jak uważa Timbie, pomocną będzie analiza roli instytucji "Świętego Męża" w Kościele Syryjskim, którą w artykule "Town, Village, and Holy Man: The Case of Syria" przeprowadził Peter Brown. "Święty Mąż", zdaniem Browna pełnił służbę głównie jako pośrednik pomiędzy różnymi warstwami społecznymi i przez to, ciesząc się uznaniem otoczenia, mógł wywierać przemożny wpływ na całokształt życia religijnego.⁴⁸ Czy w czasach Szenutego w Górnym Egipcie istniała taka instytucja? Jak dotychczas pozostaje to pytanie otwarte.

Do poznania życia Szenutego służą także jego biografie. Za podstawowe dzieło tego rodzaju uchodzi "Żywot Szenutego", napisany przez Beżę, ucznia i następcę Przełożonego z Atripe.⁴⁹ Jest to utwór o charakterze bardziej hagiograficznym niż historycznym. Na szczególną uwagę zasługuje też zredagowana w dialekcie bohairskim biografia wydana przez Leipoldta "Sinuthii Vita Bohairice".⁵⁰ Inny badacz A. F. Shore opublikował fragment saidzkiego tekstu: "Extract of Besa's Life of Shenoute in Sahidic".⁵¹ Fragment ten odpowiada "Żywotowi" Leipoldta (rozdz. 54-58) oraz zawiera treści o chorobie i śmierci Szenutego a także o biskupie Ashmunein.⁵²

Od początku porównywano działalność i znaczenie Szenutego z działalnością twórcy cenobityzmu chrześcijańskiego - Pachomiusza. Paulin Ladeuze podkreślił niezwykłą surowość, prawie przemoc, jaką stosował Opat z Atripe wobec powierzonych sobie mnichów. Postawa taka stanowiła zupełne przeciwieństwo do pełnego humanitaryzmu oraz ewangelicznej miłości bliźniego traktowania mnichów przez Pachomiusza.⁵³ Ar-

⁴⁷ Guerin H., art. cyt.

⁴⁸ Za Timbie J., dz. cyt., s. 266; por. Brown P., Town, Village, and Holy Man: The Case of Syria, w: Brown P. (Red.), Society and the Holy in Late Antiquity, Berkeley and Los Angeles: Unia. Of Kalifornia Press 1982, ss. 153-65.

⁴⁹ Besa, Life of Shenute, tl. David N. Bell, Cistercian Pubs., Kalamazoo Michigan 1983.

⁵⁰ Sinuthii Vita Bohairice, wyd. Leipoldt, CSCO 41(1906).

⁵¹ Shore A. F., Extract of Besa's Life of Shenute in Sahidic, JEA 65(1979), ss. 134-43.

⁵² Za Timbie J., dz. cyt. s.261.

⁵³ Ladeuze P., Etude sur le cénobitisme pakhomien pendant le IVe siecle et la premiere moitie du Ve., Universitas Catholica Lovaniensis :Dissertationes ad Gradum Doctoris in Facultate Theologica Consequendum Conscriptae, vol. 48., J. Van Linthout et A. Fontemoing: Louvain et Paris 1898; por Griggs W. C. , Early Egyptian Christianity. From Its Origins To 451 C. E., E J. Brill Leiden New York Křbenhavn Kōln 1990, s.197-98.

mand Veuilleux podziela zupełnie opinię Ladeuza, stwierdzając jednocześnie, że Pachomiusz i Szenute dają początek dwóm oddzielnym drogom monastycyzmu, które prowadzą do jednego celu.⁵⁴

Według Leipoldta Szenute uwiecznił swoje imię w historii poprzez działalność zewnętrzną, poza klasztorną, jako ten, który nadał kształt rozwojowi Koptyjskiego Chrześcijaństwa. W podsumowaniu lapidarnie stwierdził: "Szenute nic nie znaczy w historii świata, ale znaczy wszystko w historii Koptów".⁵⁵

IV. SZENUTE JAKO TEOLOG

Szenute z Atripe żył w czasach, w których wśród wielu kontrowersji, sporów zażartych dysput teologicznych a nawet wzajemnych przesładowań krystalizowała się ortodoksyjna doktryna chrześcijańska. Nikt, kto pełnił kierownicze funkcje w pierwotnym Kościele, nie mógł pozostać wobec tych wydarzeń obojętny. Tym bardziej przełożony klasztoru w Egipcie, gdzie od czasów Atanazego z Aleksandrii żarliwie walczone o właściwy kształt wykładni Objawienia Bożego, musiał wśród ogólnego pomieszania pojęć zająć jasne stanowisko. Szenute, jak twierdzi jego biograf Beza, uczestniczył u boku Cyryla Aleksandryjskiego w Soborze w Efezie.⁵⁶ Trudno jednak przypuszczać, aby podczas obrad Soborowych zabierał głos w spekulatywnych dysputach i wniósł swój oryginalny wkład w opracowanie nauki o Theotokos. Uczeni są zdania, iż Opat z Atripe akceptował ogólnie sposób uprawiania teologii Szkoły Aleksandryjskiej jak i treści przez nią przekazywane, był gotowy bronić ortodoksyjnej nauki chrześcijańskiej lecz jego osobisty udział w jej sformułowaniu jest znikomy. Niektórzy sądzą nawet, że Szenute wykazywał braki w zrozumieniu problemów dogmatycznych rozważanych na Soborze Efeskim, gdyż swoją religijność budował nie na spekulacjach Aleksandryczyków ale na własnej medytacji Biblii Koptyjskiej.⁵⁷ W pismach

⁵⁴ Veuilleux A. Wstęp do wydania tłumaczenia Życia Szenutego autorstwa Bezy: Besa, *Life of Shenute* (trans. N. Bell, Cistercian Pubs., Kalamazoo Michigan 1983).

⁵⁵ Za Timbie J., tamże, s.261; por. Leipoldt J., tamże, s.191.

⁵⁶ Za Timbie J., tamże, s.269; por. Besa, *Life of Shenute*, CSCO 42(1908) ss.34, 95, 219.

⁵⁷ Za Timbie J., tamże, s.269; por. Hardy E. R., *Christian Egypt*, Oxford Univ. Press: New York/London 1952, s.103; por. także Weiss H. F., *Zur Christologie des Schenute von Atripe*, BSAC 20 (1970), ss. 177-210

Przełożonego Białego Klasztoru zauważamy natomiast wiele treści polemicznych przeciwko poglądom heterodoksyjnym, które szybko rozprzestrzeniały się również w Egipcie i znajdowały podatny grunt wśród różnych grup społecznych. Zwolenników tychże teorii Szenute nazywa Orygenistami⁵⁸. Po uprzednim przedstawieniu poglądów przeciwnika, stopniowo ukazuje naukę ortodoksyjną. Porusza kwestie dogmatyczne (arianizm, demonologia),⁵⁹ biblijne (afirmacja znaczenia Pisma św. w odniesieniu do tajemnych ksiąg heretyckich i inne)⁶⁰, antropologiczne (relacja duszy do ciała, pogarda dla ciała i inne).⁶¹ W pismach Szenutego dostrzega się również treści, w których wymienione jest imię Maniego, twórcy herezji Manichejskiej. Nazywa Maniego "Manichejskim ateistą", który odrzuca prawo i proroków.⁶² Odrzuca poglądy manichejskie negujące równość bóstwa i człowieczeństwa w Jezusie z Nazaretu.⁶³ Antymanichejskie treści Szenutego pozwalają poznać głębiej charakter tego ruchu w Górnym Egipcie⁶⁴. W opublikowanych przez Guerina tekstach znajdujemy opisy Szenutego ukazujące sposób sprawowania Eucharystii przez różne wspólnoty heterodoksyjne. Poddał go ostrej krytyce, prezentując jednocześnie poglądy ortodoksyjne w powyższych kwestiach.⁶⁵ Rekapitulując wyniki przeprowadzonych przez naukowców badań, należy stwierdzić, że twórczość teologiczna Szenutego miała charakter wybitnie polemiczny. Powstawała w wyniku ówczesnych kontrowersji i sporów doktrynalnych, które z żarliwością toczono w celu ściślejszego zdefiniowania i skrytalizowania nauki rozwijającej się Wspólnoty Kościoła. W dziedzinie teologii jest raczej odtwórcą, aniżeli autorem i prekursorem nowych myśli. W tejże kwestii znaczenie Szenutego jest nie-

⁵⁸ O r l a n d i T., *dz. cyt.*

⁵⁹ O r l a n d i T., *dz. cyt.*, ss. 29.51.57.62 i in.; por. Bell D. N., *Shenute the Great: The Struggle with Satan*, *Cist. Stud.* 21(1986), ss.177-85; por. także Couilleau G., *Shenoute of Atriipe (or Shenoudi): Struggles with the Devil*, *Cist. Stud.* 18(1983) ss. 571-72; W rozumieniu Szenutego demonami były również bożki pogańskie: por. Du Bourget P., *Diatribes de Chenoute contre le demon*, *BSAC* 16(1961-62), s. 57;

⁶⁰ Por. tamże, ss. 34.37 i in.

⁶¹ Por. tamże, ss. 29.33.43. 49.i n.

⁶² Z a T i m b i e , *dz. cyt.* s.267; Amelineau E., *dz. cyt.*, t. I, s.194.

⁶³ Z a T i m b i e , tamże; Amelineau E. tamże, s. 133.

⁶⁴ Por. J o h n s o n D. W., *Coptic Reactions to Gnosticism and Manicheism*, *Museon* 100 (1987), ss. 199-209; por. także Klnie W., *Nie koptische Antimanichaikon von Schenute von Atriipe*, *studia manichaica: Internationaler Kongres zum Manicheismus*, 6-10 August 1989, St. Augustin/ Bonn, w: Gernot Wießner i Hans -Joachim Klimkeit (Red.), *Studies in Oriental Religions*, vol. 23, Otto Harrassowitz Wiesbaden 1992, ss. 367-79.

wielkie. Nie wyróżnia się on oryginalnością spośród innych mnichów egipskich tego okresu.

V. ZAKOŃCZENIE

Szenute z Atripe w świetle rezultatów przeprowadzonych dotychczas poszukiwań naukowych jawi się jako reformator monastycyzmu egipskiego na przełomie IV i V wieku. Obok Pachomiusza jest on uważany za postać najbardziej znaczącą dla rozwoju cenobityzmu w Kraju nad Nilem. Należy podkreślić także jego szczególną rolę w procesie kształtowania się narodowej literatury oraz języka koptyjskiego.

Po ukazaniu się porządkującego dzieła Stephena L. Emmela,⁶⁶ można mieć nadzieję na przyśpieszenie prac zmierzających do pełnego wydania twórczości Szenutego, które umożliwiłoby powstanie całościowej monografii na temat tak ważnej w historii Kościoła Koptyjskiego postaci.

LO STATO DELLA RICERCA SUL SHENUTE D'ATRIPE

SOMMARIO

Shenute d'Atripe è un'autore importante dell'antichità cristiana che scriveva nella lingua copta. La sua eredità letteraria serve come fonti preziosi per conoscere la storia dell'Alto Egitto, ma sopra di tutto dello sviluppo del movimento monastico in IV e V secolo in cui Shenute fece parte principale avendo esercitato circa 80 anni la funzione del superiore del Monastero Bianco ad Atripe. La monografia dell'opera di Shenute non è stata ancora sufficiente elaborata perchè mancano le edizioni complete dei suoi scritti. I manoscritti che contengono l'eredità del Priore d'Atripe sono stati dispersi in diverse biblioteche del mondo e in diverse collezioni. La maggior parte è stata pubblicata parzialmente da Leopoldt, Ame-

⁶⁵ Za T i m b i e , *dz. cyt.*, s. 266; G u e r i n H., *dz. cyt.* s.18.

⁶⁶ E m m e l S. L., *dz. cyt.*

lineau, Chassinat, Wessely, Koschorke, Shisha-Halevy, Orlandi ed altri. Bisogna sottolineare l'elaborazione di Stephen Lewis Emmel che ha messo in ordine tutti i manoscritti secondo il criterio dei problemi contenuti. Johannes Leipoldt nella sua monografia "Schenute von Atripe und die Entstehung des national ägyptischen Christentums" cercava di elaborare una sintesi sulla vita e l'attività monastica del Superiore del Monastero Bianco. Kuhn, Barns, Hahn ed altri tentavano di sottolineare l'importanza di Schenute nello sviluppo del cenobitismo dopopacomiano. Anche se Shenute partecipò accanto a Cirillo d'Alessandria al Concilio d'Efeso in 431, però dopo aver analizzato i suoi scritti studiosi mettono in dubbio l'opinione sulla originalità della sua teologia. Shenute sopra di tutto fu polemista. Conosciamo le sue discussioni con gli Ariani, i Gnostici ed i Manichei. La lingua del Priore d'Atripe viene considerata un'apogeo nello sviluppo della lingua copta. Nonostante un certo progresso nelle ricerche su Shenute, sempre manca un'elaborazione approfondita dei suoi scritti. Speriamo che il lavoro di Emmel renda più veloce l'edizione completa delle opere shenutiane.